

**2010 VAKIF MEDENİYETİ İSTANBUL YILI VE
VAKIFLAR HAFTASI ETKİNLİKLERİ**

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Aydın SEÇKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Cuma ATABAY

Editör

Adem ŞAHİN
Mehmet KURTOĞLU

Sertifika No: 16651

İSBN: 978-975-19-5026-0

Yayın Kurulu

Aydın SEÇKİN (Genel Müdür Yrd.)
Burhan ERSOY (Genel Müdür Yrd.)
Ali HÜRATA (Genel Müdür Yrd.)

İçerik Organizasyon

Arif İLHAN
Halil İbrahim SEZER

Tashih

Ahmet KILIÇ
Emrullah YILMAZ
Aysegül KÖKLÜ

Ön Kapak Fotoğrafi

Hatice EZGİ

Arka Kapak Fotoğrafi

Lokman KARAÇUHA

**T.C. BAŞBAKANLIK
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**

Milli Müdafa Cad. No: 20

Kızılay / ANKARA

Tel: 0312 415 50 00

www.vgm.gov.tr

ANKARA - 2011

Prof. Dr. Gönül CANTAY

Emekli Öğretim Üyesi

Fatih ve Süleymaniye Camileri'nin Restorasyon Uygulamalarının Sanat Tarihi Yönünden Değerlendirilmesi

17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen Marmara depremi Vakıflar Genel Müdürlüğünde bir faaliyetin de başlangıcı olmuştu. Başta İstanbul'daki mimari kültür varlıkları olmak üzere tescilli anıt eserlerin hiç olmazsa Vakıflar Arşivi'ne birer ölçekli rölöve projelerini kazandırılması. Böylece başlatılan rölöve planı çalışmaları elde edilmeğe başlanmış ve bu rölöve, restitüsyon, restorasyon planları ilgili koruma kurullarına sunularak, onaylı projeler Vakıflar Arşivi'ne kazandırılmış ve sonrasında bu projelerle şartlara uygun ihaleleriyle onarımların başlaması sağlanmıştı.

Ancak bu anıt eserlerin onarım süreçlerinde birer bilim kurulu oluşturulması, sanat tarihçisi, restoratör mimar, eski eser konusunda statik çalışmaları olan mühendis ve konservatör gibi Koruma kurulu kararlarında belirtilir. İşte Koruma Kurulu kararının bu maddesi gereği alanında uzman Prof. Ve Doç. unvanlı bilim adamlarından Bilim Kurulları oluşturulmuştur.

İşte bu nedenle önce Süleymaniye Camii, sonra Fatih Camii ve Aksaray Bezm-i Alem Valide Sultan Camii şantiyelerinde Bilim kurulları çalışmalarına başladı.

Bilim kurullarının gereği var mıydı ?

Milyarı bulan muazzam iskele kuruldu kubbede 150 metre kare raspa yapılmış, bu nasıl iş !...

Nidalı soru cümleleri duyulmağa, hatta onlar ne anlar diyen teftişçilerin onları (Bilim Kurullarına) boş ver, biz biliriz davranışları sonucunda içeriği abesle iştigal raporlar ulaştırıldı !..

Bilim Kurullarına Koruma Kurulu neden gerek duydu?

Bilim Kurulu üye-çalışanı olarak bizlere yapılan bilgilendirme isteği tekliflerini neden kabul ettik?

Bu iki soruya açıklık getirmek gerek...

İstanbul IV numaralı Bölge Koruma Kurulu Fatih Camii ile Süleymaniye Camii gibi büyük ve kapsamlı onarım çalışmaları sürecinde Koruma Bölge Kurullarından ihtiyaç duyulan her onarım problemi için zamanında karar çıkartmak mümkün olmadığı gibi, onarım aşamalarını da takip etme şansı ve imkanı yoktur. Bunun mümkün olmadığını kendi on yıla varan Edirne ve İstanbul IV nolu (Tarihi Yarımada'ya bakan) kurullarındaki çalışmalarım nedeniyle ifade edebiliyorum.

Peki, Bilim Kurulları, Bölge Koruma Kurullarından gerekli olduğunda karar almıyor mu ? Tabii ki alıyor. Ancak Bilim Kurulları sistematik çalışmaları, yani gündem ve gündemde sunulan maddelere çözüm üreterek, üretilen çözümleri çizimler, fotoğraflar, ilgili araştırma raporları yazılarak bir bilgilendirme dosyasıyla birlikte ilgili Koruma Kurulu'na sunduğu için, Koruma Kurulu'nun bilgilendirilmesi sağlanıyor ve dolayısıyla onarım sürecinde gerekli karar çabuk ve olumlu olarak üretebiliyor. Bu şekilde bilgilendirme çalışma sürecinin kesilmesini önlediği gibi, daha önceleri olduğu gibi iş kesintiye uğratılmamış oluyor.

Peki, gelelim ikinci soruya, neden Bilim Kurullarında görev teklifini kabul ettik? Niçin ?

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde anıt eserlerin onarımına bilindiği gibi, 1935 yılında Vakıflar Kanunu'nun kabulünden sonra yaklaşık 1937' lerde başladı. Süleymaniye

Camii onarımının bu tarihteki tek onarım belgesi avlu batı kapısı iç kenarındaki 1940 tarihli pirinç levha. Onarımın nasıl, kimler tarafından, yapının nerelerinde, hangi tekniklerle yapıldığı ise maalesef bilinmiyor. Sonraki onarımı ise 1956-60, içeriği iyi hazırlanmış uzunca bir Koruma Kurulu Kararı olduğu halde maalesef ne Koruma Kurulu Arşivi'nde, ne de Vakıflar Bölge Kurulu Arşivi'nde bu kararın metnini bulmak mümkün olmadı. Sonra bir gün karbon kağıtlı nüsha fotokopisi elden temin edildiği bilgisi üzerine, o kararları okuma şansımız oldu.

Kendi adıma şunu, özellikle söylemek istiyorum. Bilim Kurulları'nda görev kabul etmemin en önemli nedeni şuydu; Ben sanat tarihçisiyim ve özellikle çalışma alanlarım Türk Mimarisi bütünlüğündeki eserleri konu alan çalışmalar, özellikle de Osmanlı Türk Mimarisi'nde yaptığım ve halen de sürdürmekte olduğum çalışmalar, yayınlar. Sanat Tarihi'nin çalışma konuları ve alanları şehircilikten yüzük taşına kadar çeşitlilik içerir. Bunun içindir ki, hemen her sanat tarihçisinin mimari bilgisi ders konuları sığılığında kalmaktadır. Tıpkı mimarlık ve mühendislik eğitim-öğretimi de betonarme mühendisliği, betonarme mimarlığı olduğu gibi. Sözde yüksek lisans tez ile doktora konuları ve tez konusu ile bilimsel ilgisi olamayan ya da oluşmayan jüri üyelerinin ünvan dağıttığı uzmanlık ünvanlarıyla ülkemizdeki kültür varlıklarının onarım problemleri çözülemez ve çözülemedi de. Bunun böyle olduğunu özellikle Koruma Kurullarında görev yaptığım sırada daha kesin anladım.

Diğer taraftan sanat tarihçisi olarak, yapılan onarımları sürekli tenkid etmek, ancak onarıma bilgi katkısında bulunmamak. Bu davranış da bana göre deontolojik değildi. İşte onun içindir ki, Fatih Camii, Süleymaniye Camii ve Aksaray Bezm-i Alem Pertev Niyal Valide Sultan Camii Bilim Kurulları'nda görev yapmaktayım.

Bilim Kurulları'nda çalışmalarımız Venedik Tüzüğü şemsiyesi altında ve ilgili koruma yasaları çerçevesinde, ancak kendi kültür varlığımızın dönem özellikleri (mimari üslup, malzeme-teknik ve bezeme teknik ve özellikleri) korunarak, gene farklı

dönemlere ait malzeme ve teknikleri tahkik, tetkik ve araştırmaları yapılarak, malzeme analiz raporları değerlendirilerek sürdürülmektedir.

Üç farklı dönem eseri Fatih Camii (1473-70), Süleymaniye Camii (1557) ve Aksaray Valide Camii (1870-71).

Fatih Camii, klasik öncesi klasik dönem mimarlığı örneği, ancak 18.yüzyıl ikinci yarısında harap olduğu için Mimar Sinan dönemi merkezi kubbeli plan geleneğinde yeniden planlanıp inşa edilmiş. 1766 Mayıs'ındaki deprem yeni tamamlanmış olan Laleli Camii gibi Fatih Camii'nin de kubbesini yıkmıştı. Sultan III.Mustafa Fatih Camii'ni Mimar Tahir Ağa'ya temiz, ahenkli bir üslupla yeniden inşa ettirmiştir. Fatih Camii, Nuruosmaniye Camii ile başlayan ve önceki 20 yıllık süreçteki camilerin barok üslubundan farklı olarak, ahenkli ve ağırbaşlı bir üslupla yenilenmiştir. Bu nedenle Fatih Camii bünyesinde hem 1470'lerden özgün kısımlar hem de 1800'lerin yapılanmasından ve tabii sonraki dönemlere ait olan onarım malzeme ve teknik farklılıklar bir arada bulunuyor. Dolayısıyla Fatih Camii onarımı eğer bu farkları okuyabilen bilim adamı danışmanlığı, bilgilendirmesi olmazsa (ki, bundan önceki onarımların bu önemli dönemsel özelliklerinin bilincinde yapılmadığı açıkça görülmüştür) doğru onarım sonuçları elde etmek mümkün olamaz, bu nedenle yapılan geç tarihli onarımlar maalesef olumsuzluklarıyla Bilim Kurulu yönlendirmesinde yapılan çalışmalarla belgelenmektedir.

Süleymaniye Camii'nin ise dünyaca şöhreti nedeniyle ayrıca önemi vardır. **Süleymaniye Camii Osmanlı Türk Mimarisinin klasik döneminin kriter olan bir yapıdır. Bu camide yapılacak onarımlar yapının klasik mimari görünüşünü, ve açık-kapalı mekan atmosferinde de klasik ifadenin muhafaza edilerek ileri ki yüzyıllara taşınmasını zorunlu kılar.**

Aslında daha birçok detaylı gerekçeden söz etmek mümkün, ancak bu gerekçe bilgilendirmesi bu bildiri süresini aşar. Bu nedenle Fatih Camii ile Süleymaniye Camii'nin sürdürülmekte olan onarım çalışmalarının 2007 yılı son aylarından

başlayarak günümüze kadar uzanan onarım özelliklerini kısaca sizlerle paylaşmağa çalışacağım.

İstanbul Fatih Camii ve Sultan I.Mahmud Kütüphanesi ile Süleymaniye Camii 2007-2010 onarımlarına onaylı projeleri kapsamında ihale edilerek başlanmıştır. Daha *onarım sürecinin başında rölöve projelerinin yetersizliği tespit edilmiştir.* Ölçülerin uyumsuzluğu ve özellikle avlu yüzeylerinde eksik yüzey çizimleri, hele *mevcut kalemişi bezeme örneklerinin rölöveleri hiç yapılmamış, pencere revzenleri vs. çizimle tanıtılmamış, sadece uzaktan genel fotoğraflarla projeler kurul görüşünden geçmişti.* (iskele kurulmadan bu rölövelerin oluşturulması tabii ki zordu, ancak yapının bünyesini imkan sağladığı durumlar da değerlendirilmemiştir. Örneğin, kubbe galerisinden istifade edilebilirdi.)

Binaların müteahhit firmalara teslimi ve müteakiben halı-kilim, kürsü-rahle,avize-şamdan gibi taşınabilir kültür varlıkları veya günlük kullanım objeleri numaralanarak müzeye gönderilmesi gibi işler oldukça uzun bir zaman gerektirmiştir. Bundan sonra kurulan bilim kurulları öncelikli olarak bina iç ve dış duvar ile üst örtü yüzeylerindeki çini, hat, özgün bezeme yüzeylerini, gene mihrap, minber, sökülemeyen avize gibi objeleri yerinde yüzeyleri örtme ve sandıklayarak koruma altına almıştır. Bu koruma işlemi son derece önemlidir. Her ne kadar çalışan işçiler de eski eserde çalıştıklarının farkında iseler de bir iskele kalasını çini yüzeyin çıkıntısına yerleştirebiliyorlar. Bu yanlış uygulamanın tipik örneğini daha önceki onarımlarda görüp, uyarma görevimi de yaptığım halde sorumlu uygulayıcı mimar düzeltme gereğini duymadı. Geçmişte kalan Şehzade camii ile Rüstem Paşa Camii onarımlarında olduğu gibi.

Bilim Kurulu çalışmalarına başladığında kurul üyeleri yapıların bütün unsurlarını ve yüzeylerini görmek ve tanımakla işe başladı. Yılın mevsimsel iklim koşulları dikkate alınarak çalışma programları oluşturuldu. Ancak ilk yapılması istenen şey; mevcut durumun tespiti demek olan rölöve çalışmaları başlatıldı. Bunun için özellikle kapalı ve yarı kapalı alanlarda, harimde, son

cemaat yeri ve avlu revaklarında, bir taraftan iç yüzeylerdeki durum tesbit edilirken bir taraftan da binaların dış cepheleri de kontrol edilerek kalitesiz ve olumsuz eklerin kaldırılması, özellikli eklerin detaylı rölövelerinin yapılması sağlandı (Örneğin; Fatih Camii cephesindeki güneş saati gibi).

Mevsim koşullarına bağlı olarak (ihale, iş başlangıcı sonbaharın sonu idi) öncelikli bir şekilde revaklı avlu kubbelerinin onarımı kurşun örtülerinin ve bağlı taş veya tuğla-derz dokunun tahkiki sağlandı. Ancak öyle avlu kubbeleri vardı ki, aşağıdan bakıldığında gökyüzü görünüyordu.İşte bu tür doku eksik ve bozukluklarının malzemeleri incelenerek özgün olup olmadığı kesinleştikten sonra dokunun ne şekilde ve nasıl bir malzeme ile tamamlanacağı ve onarım tekniği belirlenerek onarıma başlandı.

İstanbul'daki cami yapılarının esasen iki büyük sorunu vardır.

1.Statik sorun, kubbe, tonoz, taşıyıcı sistem, sütun-paye, duvar dokusu ve kemer çatlak ve kırılmaları (hatta I.Mahmud Kütüphanesi'nde köşe tekne tozunun ortası tamamen blok halinde kopmuş sıkışma ile yerinde kalmıştı, kemerlerinden blok halinde kopma-sıkışmalar vardı ve merkezi kubbe hemen bütünüyle statik problem içermekteydi.

Fatih Camii'nde ise özellikle mihrap duvarı tarafında kubbedeki çatlaklar, adeta doku parçalanması şeklindeydi. Kubbe ve eksedraların dokuları kadar pencere sıralarında, kemerler, pencere eti yüzeyleri, dışlık ve içlikler (revzenler) de aynı akıbete uğramıştı. Tabii bunların ağırlık kuleleri, kubbecikleri ve taş dokuları vs. de.

2007-2010 Dönemi Fatih Camii ve I.Mahmud Kütüphanesi onarım süreci başlangıcından beri Bilim Kurulu'na gündem olarak hazırlanıp getirilen maddelere ait bilgilendirme, inceleme ve yerinde yapılan tahkiklerle; gene ihtiyaç duyulduğunda sıva ve boyalı katman tahlil raporları dikkate alınarak devam ettirilmektedir.

Bilim Kurulu olarak çalışmalarımızı kolaylaştıran şantiye çalışanları ekibinin dikkatli ve titiz çalışmaları kadar Müteahhit Yusuf Yılmaz Beyefendi'nin hayatında

kazandığı onarım tecrübeleriyle katkılarıdır.

Fatih Camii Bilim Kurulu üyesi Prof. Dr.Oğuz Ceylan biraz sonra bu onarımların içeriği, tekniği, detayları ile ilgili bildirisini sizlerle paylaşacağı için ben Süleymaniye Külliyesi Camii onarımı ile bazı bilgileri dikkatinize sunarak bildiri başlığımıla örtüştürmeğe çalışacağım.(Prof. Dr. Oğuz Ceylan'ın bildirisi ekinde yer alan fotoğraflar bu bildiri için de geçerlidir.)

Sizlerin de yakından takip ettiğiniz gibi, artık günümüzde onarım teknik ve uygulaması, ilgili yasaların da yönlendirmesiyle farklı bir durum kazandı. Artık anıt eser onarımında eserin yapısal bünyesine yabancı ve zarar veren malzeme kullanılmıyor. Kullanılmadığı gibi anıt eser dokusuna devamlı zarar veren durumuyla bu malzeme çimento oluyor. Dolayısıyla anıt eserin onarımı söz konusu olduğunda öncelikli olarak çimentolu sıva ve derz dokuların dan arındırma işlemi önemli oluyor.

Türkiye Cumhuriyetimizin 1937'lerde başlatılan anıt eser onarımlarında bolca kullanılan bu madde (çimento) binaların dokularından sıva raspası işlemiyle arındırılıyor.

Anıt eserlerin taş doku yüzeylerindeki eksilme, kırılma veya doku taşındaki erimeler, bozulmalar da tekniğine ve taş doku yüzeyindeki akışa göre, gene bulunduğu yerdeki işleve katkıda bulunamıyorsa sökölüp, doğru özelliklerle işleve uygun olarak ihya edilebiliyor.

Fatih Camii, Süleymaniye Camii ve özellikle Pertevniyal Valide Sultan Camii'nde taş doku problemi cephe ve minare dokularında, özellikle kapı, pencere, minare şerefe altı ve korkuluklarında, özellikle de yüzeyleri bezemeli, yivli taş dokularda çokca karşılaşıldı. ve **taş dokulardaki bozulmaların koruma bilinciyle korunabilecekleri işleme tabi tutuldu.** Korunamayacak durumda olanlar örneğin Fatih Camii minaresindeki şerefe altındaki aplike taş bezemelerden bazıları yenilenerek yerlerine monte edildi. Gene minare korkuluklarında ajurlu örneğe sadık kalınarak korkuluk değişimi yapıldı. Şerefe altı sarkıtlarından eksik veya kısmen kopuk olanlar yenileme yoluyla tamamlandı.

Fatih Camii ile Süleymaniye Camii gibi Osmanlı Türk dünyasının iki önemli yapısında üst örtü sistemini bakınca kurşun kaplaması ve alemleriyle algılıyor, tanıyoruz. Bu alemlerden taş olanlar eksik, kırık, hatta kubbe üstüne tekniğine uygun yerleştirilmemiş örnekler olarak onarım sırasında karşılaşılan durumlar oldu. Halen de bu tür problemler sürmekte. Örneğin yaklaşık bir ton ağırlığındaki üç kademeli bir taş alem Süleymaniye Camii kuzey avlu kapısı üzerinde kubbe dokusuyla hiçbir bağlantı kurulmadan bırakılmış!..

Taş alemler öncelikli olarak koruma bilinciyle gerekli işlemlere tabi tutuluyor, ancak olmayan veya çok tahrip olanlar yenileniyor.

Madeni alemler ise genellikle yerinden alınarak bakım-onarımı yapıp altın varak olarak kaplaması gerçekleştiriliyor. Ben kişisel olarak bu altın varak kaplamaya karşıyım. Çünkü bakır, pirinç vs gibi madeni dokuya sahip olan bu alemler esasında tombak tekniği ile altınlanıyordu. Nitekim bazı yüzeylerde bu izlere rastlamak mümkün oldu. Ancak günümüzde tombak tekniği uygulayıcısı bulmak mümkün olmuyor.

Alemlerin kubbe kurşun kaplamasının kilidi olduğu kubbe kurşunlarına gelince; Bilindiği gibi kurşun kaplamacılığı bir zanaattir. Dikkatli ve özellikli çalışmak, dikiş ve köstekleri doğru atmak gerekir. Ancak biz her iki camimizde de kurşun kaplamaların özellikle yapının bünyesine zarar veren şekilde kaplandığını gördük. Neydi bu yanlışlık, kurşun levhaların dikiş payları yeterli değildi. Bir lodos fırtınası bunları ayırabiliyor ve kubbe dokuları yağmur-kar sularıyla buluşuyordu. Bu durumun kalemişi olan iç doku yüzeyine verdiği zararı düşünün !.. Diğer taraftan anıt yapıların dış duvar doku kalınlıkları içinde yer alan ve çörtenlere bağlanan yağmur yolları sanki yokmuş gibi içleri dahi temizlenmeden üstünden kurşun kaplanmış, yani yağmur suları kanalları yok sayılmış. Bu kolay ve hatalı kaplama kubbe ve tonoz yüzeylerden akan suların çörtenlerden değil, doğrudan cephelerin taş dokularından yalayıp inmesi demek oluyor ki, bu durum hem Fatih Camii'nde hem de Süleymaniye Camii'nde inanılmayacak cephe kirliliğine

de neden olmuştur.

Bu nedenledir ki, cephe dokularının taş temizlikleri genelde kumlama (dolomit9) tekniğiyle gerçekleştirildi. Detayda ise başta su ile ve uygun kimyasallar kullanılarak sağlandı.

2. Rutubet; Anıt binalarımız iki büyük rutubet tehdidi altında yaşamaktaydı. Biri üst örtüden gelen yağmur, kar suyu tehdidi diğeri ise iç mekanlardaki yoğunlaşma tehdidi. Bilindiği gibi anıt eserlerde ibadet sırasındaki cemaatin azlığı veya çokluğu nisbetinde yoğunlaşma da gerçekleşir. Düşünün Cuma ve Bayram ibadetlerini, ama inanın Fatih Camii ile Süleymaniye Camii her gün Cuma ve Bayram cemaati kadar doluyor. Çimentolu sıva yüzeyleri, horasan sıvalı yüzeyler gibi değil. Buhar bu yüzeylerde yoğunlaşarak, eğer çimentolu yüzeylere yapılmış kalem işi bezemeler de varsa yüzeyin tuzlanmasıyla beraber tamamen kabarıyor ve dökülüyor. Şimdi çimentolu sıvaların neden raspa edildiğini, çimentonun sadece taş dokulara değil, mekanın bütününe zarar verdiğini zannederim açıklayabildim.

Anıt eserlerin kapalı mekanlarında örneğin harim mekanında şeshane tuğlası (çokgen biçimli harman tuğlası) horasan tesviye sıvası üzerine döşelidir. Önceki onarımlarda bu tuğlaların imitasyon çimentolu üretimle değiştirildiğini ve üzerine de birbirine sıfır döşenen ahşap kaplama bu yapıların zemininden gelen rutubetin de döşeme altında yoğunluğunu, onarım adı altında yapılan bütün zemin döşemelerinin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi şeshane döşeme zeminden kaynaklanan rutubeti yüzeyiyle alır, üstündeki hasır döşeme arasından ve onun da üstündeki halı-kilim dokusu arasından iç mekan atmosferine katılır. Bu sirkilasyon anıt yapılarda korunmalıdır. Çünkü iç mekandaki rutubet yoğunlaşması sadece duvar dokusundaki lekelenme, kalem işi bezeme kaybı yapmaz, özellikle pencere revzenleri ve çeperlerini de zaman içinde tahrip eder. Onun içindir ki, biz her iki camimizde de pencere açıklıklarında hem taş dokularda tahribat hem de dışlık ve içliklerde tahribata ve otlanmaya uygun olan ortamı hazır olarak bulduk. Pencere kenarlarında çimentolu onarım katmanları

ile karşılaşırız. İşte Fatih Camii ile Süleymaniye Camii'nde bu problemleri en uygun yöntemlerle önce temizliği, onarımı ve koruması yapılıyor.

Pencere dışlıkları gelişigüzel, ancak hiç biri yapılarımızın ilk inşalarına ait değil. Hepsi yenilenmiş, çoğu beyaz çimento içindeki donatı paslanmış demir ve uygulama hatalı, adi pencere camı, lumboz akıntı yönleri yok veya belirsiz.

Pencere açıklıkları dokusu sağlamlaştırılarak başlayan, özellikle kubbe eteği pencere onarımlarında hazırlanan dışlıklar farklı pencere açıklıkları göz önüne alınarak tipoloji oluşturulmuş ve çoklu kalıplar hazırlanarak, üstelik görme açısı hesabı ile hazırlanan kalıplara dökülerek dışlıklar oluşturulmakta ve yerine takılmaktadır. (Fatih Camii avlu pencerelerinin yerine takılma işlemi sürmektedir, Süleymaniye Camii'nde de üretim başlatıldı).

Anıt dini mimaride üst pencerelerde dışlık ve içlikler yapı mekanının uhrevi atmosferinin oluşmasını da sağlar. Özellikle içliklerde (revzenlerde) renkli cam kullanılması süzülen ışığın mekana renkli yayılışı önemlidir. İşte içliklerin koruma ve onarımı bu özellik göz önünde bulundurularak, malzemesi, camı ve örneği (yazı, çiçek vs.) hazırlanan çizimlerine göre ve renk tespitleri yapılarak çalışılmaktadır. Üst sıra pencerelerin problemleri böyleyken alt sıra pencerelerde farklı iki malzemeyle farklı iki sorunla karşılaşılıyor. Dışta lokma demir korkuluklar, içte pencere kanatları ve tabii kapı kanatları.

Öncelikle şunu belirtmek isterim, her iki yapı şantiyesinde de yapılan bütün bu işler için atölyeler oluşturuldu. Ve ahşap kapı ve pencere kanatları buralarda tek tek böceklerinden dumanlama (fümügasyon) tekniği ile, yüzeydeki boya, cila gibi maddelerden arındırıldı. Bu kapı ve pencere kanatlarının yamalama tekniği ile kayıp dokuları tamamlandı. Yüzeylerindeki bezeme örnekleri okunur hale geldi. Cilası yapılarak yerlerine takılmaya hazır hale getirildi.

Ahşap kapı pencere kanatları dışında örneğin I.Mahmut Kütüphanesi'nde zemin

kotundan, kemer yastıkları ve üst örtüde kubbe kasnağı çevresinde gergi olarak kullanılmış, Süleymaniye Camii'nde yan cephe musluk cephelerinde ahşap saçak olarak, ve minarelerde de seren direği olarak kullanılmış. Minare serenleri üç ekten ve son derece sağlıklı durumlarıyla minarelerin onarımlarının öncelikliğini belirledi. Ve bütün bu ahşap aksamda bozulmuş dokular tekniğine uygun işlemlerle empenye edilmiş ahşaplarla değişimi yapıldı ve yapılmakta...

Mermer malzeme bilindiği gibi, Marmara mermeri, Eğriboz mermeri (yeşil breş) ile kırmızı renkteki Bakırköy pudingi mimari yüzeylerde, işlevsel organlarda (Mihrap, mimber, pencere, kapı sövelerinde vs.), taşıyıcı desteklerde (sütun, kaide, gövde ve başlıklar gibi) yüzeylerin kirlilik ve harabiyet durumları belirlenerek uygun yöntemlerle onarım ve yüzey temizlikleri gerçekleştirilmekte ve eksikler tamamlanmaktadır.

Binalar içindeki madeni aksam, gergi demirleri, kubbeler içindeki yatayda yerleştirilmiş demir donatıdaki güvelenmeler, hatta kopmalar ve güvelenme nedeniyle patlayan ve kopan sütun başlıklarına çözüm üretildi. Esasen gergiler statik unsur olduklarından statik durumun devamını sağlayacak çözümler üretilerek, ayrıca yüzey korumaları da gerçekleştirildi.

Fatih Camii ile Süleymaniye Camii'nde doğrudan statik bünyeyi ilgilendiren çatlaklar inceleme, aletli ölçümle devam edip etmediğinin tahkiki yapılarak, onarım yöntemleri belirlendi. Her iki yapıda da öncelikli olarak bu çatlaklar etrafında son derece sınırlı kalem işi araştırması, badana-boya-boya altlığı- ince horasan ve en altta horasan sıva araştırması olarak sürdürüldü. Ve bazı yerlerde horasan harcı katmanları, varsa boya katmanları KUDEP veya İ.T.Ü.M.F. laboratuvarlarında tetkik edilerek boya içindeki bağlayıcının varlığı ve ne olduğu; horasan harcın terkibi tespit edildi.

Kalem işi raspa çalışmaları dokudan ayrılmamış yüzeylerde sağlıklı olarak sürdürülebilmekte, ancak dokudan ayrılan, arkasında büyük boşluk ve tozlanma görülen yüzey alanlarında önce sıva sağlamlaştırması yapılarak sonra yüzeyinde kalem işi raspa yapılmasına özen gösterildi

ve gösterilmektedir. Öyle yüzeyler var ki, örneğin Süleymaniye Camii Hünkar mahfeli kubbesinde içbükey yüzeyinde büyük bezemeli bir sıva yüzeyi parçası bezeme yöntemi ile alınarak, çalışmalar sürecinde yeniden yerine sabitlenecek.

Fatih Camii'nde sıva sağlamlaştırma çalışmaları sürdürülürken, çimento sıvalı yüzeyler üstünde son onarımda yapılmış. Ancak boyama tekniği örtücü motif yüzeyi boyaması olup bezemenin ise klasik motiflerden oluşan örnek olması nedeni, Bilim Kurulu için bir ipucu olmuş ve bu yüzey alanlarında çimentolu sıva öncesi kalem işi bezemeli olduğu düşüncesini, mekanın bütünlüğü esası düşünülerek kabul görmüştür.

Diğer taraftan Fatih Camii'nde harimde kat halinde üç kalem işi örneği, iki de arada parça parça kalmış olan ve kalite yönünden zayıf olan ve devamlılığı olmayan bezeme tespit edilmiştir. Üç kalem işi tabakası 1. mevcut bezeme, 2. bitkisel bezeme, 3. bir modül örneği de bırakılan en erken bezeme.

Fatih Camii'nin plan değişikliği ile yapılan yenileme sürecindeki kalem işi örneği olup, ikinci tabaka kalem işi bu örneğin daha kalitesiz boyanmış halidir. Bırakılan örneğin özgün olduğu yönünde yaptığım bilgilendirme doğrultusunda kalem işleri diğer katmanlar yerinde korunarak mekanda aynı kalite ancak bir ton pastel olarak işlenmesi karar gündemindedir. Görüş ve bilgiler İstanbul IV nolu Koruma Kurulu'na sunulurken kararı kesinleştirme safhasındayız.

Fatih Camii'nde son cemaat yeri ile avlu revak kubbelerinde de kalem işi bezemeler tespit edilmiş, iklim koşulları nedeniyle öncelikli olarak çalışılan bu yüzeylerde, kubbe, kemer vs. onarımları ve statik gergi problemleri çözülerek, pendentif ve kubbe yüzeyleri çimentolu sıvalardan arındırılmıştır. Bu süreçte son cemaat yeri ve revak kubbeleri merkezlerinde horasan sıva üzerine özgün kalem işi bezeme örneklerinin bulunduğu, üst tabaka yeşil-beyaz yapraklı bezeme örneği rاسpasından sonra tespit edilmiştir. Horasan sıva üzerindeki merkezi bezeme örnekleri birbirinden farklı iki asıl örneği oluşturmakta ve külliye'nin çorbacı kapısındaki palmet konturlu tepeliğin

yüzeyindeki taş kakma tekniği ile yapılan bezeme örneği ile motif ve renk olarak olduğu kadar üslup özelliğiyle de örtüşmektedir. Bu durum Bilim Kurulu'na tarafımdan verilen bilgi üzerine değerlendirilmiş ve son cemaat yeri ile revak kubbeleri bezeme programı kararı için IV.Numaralı Koruma Kurulu'na sunulmuştur.

Süleymaniye Camii revaklı avlu kubbe ve geçiş bölgeleri (pandantif ve baklavalı yüzeyler) genel bezeme kurgusu göbeklerindeki malakari alçı çok ışınli geometrik geçme yüzeylerinde ise koyu mavi zemin olarak, ancak doğu ve batı kapısında birbirinden farklı ve biri muhtemelen son onarımda yapılmış. Avlu kuzey kapısında ise farklı bir durumla karşılaşılıyor. Orta kubbede çok ışınli geometrik geçme malakari alçı bölüm yüzeylerinde serbest fırça renkli çiçek motifleri hatta sovanlı çiçek örnekleri serpiştirilmiş. Buna karşılık yan kubbelerden birinde 19.yüzyıl sonu mavi, sarı renklerde bezeme örneği, diğer kubbede ise lotus-palmet örneği bulunmuştur. Revaklı avluda kubbelerin horasan sıvaları tamamlanmış, kalem işi bezeme dosyası tekemmül ettirilerek Yenileme Kurulu'na karar bilgisi için sunulmuştur.

Süleymaniye Camii harim mekanın merkezi kubbesine hakim olan bezeme örneği Fossati tamiri sürecinde yapılmış, yer yer madalyon taş taklidi yüzeylerde yağlı boya kullanılmıştır. Halen araştırmalar sürdürülmekte, bu araştırmalar sırasında alta bir gri-mavi bezeme örneği de tespit edilmiş bulunmaktadır.. Bu örneğin devamlılığı da araştırılmaktadır.

Merkezi kubbedeki kalem işi araştırmaları paralelinde hafifletme ve akustik testleri bütünüyle elden geçirilmiş tespitler yapılip onarım kararı alınmıştır. Bunun gibi kandillik ve zincirleri numaralanıp temizlik ve onarım gerçekleştirilip korunması yapılmıştır.

Süleymaniye Camii harim bölümünde yapılan kalem işi raspa çalışmaları kubbeye geçiş bölgesi taş konsol ve yüzeylerinde bitkisel bezeme örneği olarak yer almakta mevcut örnek üzerinden tekrar boyandığı tespit edilmiş bulunmaktadır. Boyanmadan bırakılan örnekle bize tekrar boyamanın kalitesiz olduğunu da göstermiştir.

Süleymaniye Camii hariminde kalem işi buluntuları Hünkar Mahfeli kubbesi, G2 kapısı giriş tonozu, G2 kapısının açıldığı kubbeli mekan ile müezzin mekanı kubbesindeki örneklerden ve merkezi kubbe geçiş yüzeyleri olan arslan göğüslerinden elde edilmiştir. Kalem işi araştırmalarına halen devam edilmektedir.

Süleymaniye Camii doğu ve batı cephelerindeki ahşap kaplamalı saçaklar 1956-60 onarımında betonarme olarak yapılmış, ancak binaya getirdiği yük artmış ve estetik görünüş bozulmuştur. Her ne kadar özgün ahşap saçaklarının tavan kaplamasıyla kaplanmış olsa da bu ahşap kaplama da çok harap durumdadır. Yüzeyinde de kalem işi bitkisel bezeme örneği üzerinin de tekrar boyandığı, alttaki özgün örneğin kalitesinde olmadığı anlaşılmıştır.

Fatih Camii ile Süleymaniye Camii'nde 2007 yılı sonlarında başlatılan kapsamlı onarım projelerinin sadece bir binanın araştırmaları birden fazla cilt olacak kadar çizim, fotoğraf, gündem ve kararlar ile raporlardan oluşan kitaplara dönüşebilir. Bilmiyorum. Kitaplaşır mı? Çünkü bu ayrıcalıklı bir çalışma emek yoğunlaşması ister.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mahmut KAYA (Oturum Başkanı)

Şimdi aynı tebliğin devamı mahiyetinde Sayın Prof.Dr. Oğuz CEYLAN bey Fatih Camii'nin restorasyon uygulamaları konulu tebliğlerini sunacaklar, buyurun hocam.